

**BARIAKOVÁ, Zuzana – JAKUBÍK, Henrich
– KUBEALAKOVÁ, Martina: HRANICE
OKOLO NÁS A V NÁS. LITERÁRNE PODOBY
MIGRÁCIE V SLOVENSKEJ LITERATÚRE.
Bratislava: ARThur, s. r. o., 2019. 160 s.
Lívia Barnišinová**

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.6.11>

ORCID ID: 0000-0001-6162-7374

Modelovanie témy migrácie v slovenskej literatúre zahŕňa v odbornom diskurze širokospektrálny ponor do genologickej, kultúrno-spoločenskej, estetickéj, poetickej i antropologickej sféry. Upozorňujú na to aj Zuzana Bariaková, Henrich Jakubík a Martina Kubealaková z Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, autori monografie *Hranice okolo nás a v nás. Literárne podoby migrácie v slovenskej literatúre*. Pri interpretácii textov s migračnou tematikou sa celkom prirodzene sústredili len na niektoré z uvádzaných aspektov: „Ústrednú tému migrácie možno chápať ako mnohovrstvovú a téma vonkajšej a vnútornej, dobrovoľnej a vynútenej, nevratnej a dočasnej, individuálnej alebo kolektívnej migrácie, možnosti prekračovania hraníc reálnych i pomyselných (územných, národnostných, národných, náboženských, jazykových, osobnostných atď.) otvára široké spektrum analyticko-interpretáčnych možností vnímania vybraných literárnych textov“ (strana 9). Pozornosť preto upriamili na významné kategórie času a priestoru vo vybraných literárnych textoch a takisto na personálnu sféru, individuálne ľudské prežívanie spojené s fenoménom migrácie, na to, ako epický priestor modeluje kategóriu postavy na osi vertikálnosť – horizontálnosť. Ich

cieľom nebolo len „zachytenie dejín pohybu cez interpretáciu všetkých relevantných diel“ (strana 13), ale tiež priblíženie aspektov, ktoré motivujú pohyb „na osi dobrovoľnosť a vynútenosť“ (strana 13). Pojmy „stratený“, „hranica“ a „retrospektíva“ predstavujú ako určujúce pre kompozičné postupy literárnych diel s témou migrácie.

Monografiu tvoria okrem vstupnej a záverečnej kapitoly štyri samostatné literárno-historické štúdie. V úvodnej, teoreticko-metodologickej časti autori predstavujú základné východiská bádania a terminologický aparát uplatnený v jednotlivých interpretáciách. Určujú kľúčové pojmy, „ktoré svojou sémantikou naznačujú dominujúcu emocionálnu polohu zobrazenia sledovanej témy“: „identita, kultúra, etnicita, norma, zvyk, jazyk, cudzina, cudzinec, expat, nomád, migrant, domov, vlasť, globalizácia, povinnosť, rozšírenie o vyhnanie, útek, exil, presídlenie, vykorenenie, nádej, zúfalstvo, nostalgia, samota, osamelosť, neznámo, odmietnutie a inakosť“ (strana 11). Aj napriek tomu, že v monografii využívajú termín migrácia v najširšom zmysle slova ako „premiestňovanie sa z bodu A do bodu B“, migráciu, cestovanie a putovanie (ktoré vnímajú synonymne), teda fyzický presun, spájajú aj s tak-

zvanou „mentálnou migráciou“: „priam ich chápeme ako neoddeliteľné, keďže fyzickým presunom sa nemení len priestor – a dokonca nie je potrebná ani zmena priestoru, aby sme sledovali zmeny na úrovni identity a zmyslania, ktoré smerujú nielen dovnútra jednotlivca/postavy, ale prejavujú sa aj navonok v hodnotení (nového) okolia“ (strany 12-13). I keď takýto prístup otvára nové možnosti uchopenia interpretácie literárnych textov, pre odborný výskum sledovanej problematiky môže niveľizácia pojmov, ktoré sú určujúce pri hľadaní „inakosti“ v skúmanej téme, znamenať do určitej miery aj stieranie špecifik.

Základný textový korpus monografie tvoria slovenské literárne diela v žánri cestopisu, a to počnúc staršími obdobiami až po súčasnú literatúru, nakoľko cestopis autori vnímajú ako „ústredný žáner témy“ migrácie (strana 14). Ťažiskovými otázkami ich uvažovania sú posuny a modifikácie umeleckého stvárnenia danej témy.

Literárnym dielam starších období sa venujú prvé dve kapitoly: *Jeden Konštantínopol, a predsa dva* a *Martýri protestantskej viery*. Prvá približuje dva cestopisy predstaviteľov slovenskej renesančnej a humanistickej literatúry – Pavla Rubigala a Jána Dernschwama. Fakt, že obaja autori v takmer rovnakom období navštívili Konštantínopol a umelecky spracovali svoju cestu, vytvoril priestor na komparáciu oboch jazykovo odlišných, ale žánrovo príbuzných literárnych výpovedí. O latinskej básnickej skladbe v elegických distichách P. Rubigala *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani* (Opis cesty do Konštantínopola) z roku 1554 písal ako o významnom topografickom, etnografickom a literárnohistorickom dokumente už jej prekladateľ do slovenčiny Miloslav Okál (jeho preklad vyšiel v roku 1985). V súvislosti s motiváciou vycestovania – odovzdať tureckému sultánovi poplatky plynúce z tureckej okupácie uhorského priestoru – štúdia uvádza, že autor tohto diela sa „nesústredí na opis samotnej cesty ani spolupútnikov, osou je cesta samotného autora-rozprávača“ (strana 25). S ohľadom na druhové zaradenie básnickej skladby, v kto-

rej subjekt stojí výrazne v popredí a reflektuje bezprostredné zážitky, pocity či nálady, je dané dielo charakterizované ako „silné umelecké vyznenie človeka, ktorý hlboko precítoval nespravodlivosť doby, útlak, neslobodu, ničenie a zomieranie“ (strana 28). Podobne je to v prípade J. Dernschwama a jeho po nemecky napísaného *Cestovného denníka do Konštantínopola a Malej Ázie* (1553 – 1555). Napriek formulácii, že Dernschwam pre svoje zápisky z cesty volí denníkový charakter „a štylizuje sa do prvej osoby plurálu, čím oslabuje subjektivitu rozprávania v prospech kolektívneho vnímania a vyjadrenia“ (strana 27), je v jeho *Cestovnom denníku* predsa len prítomný moment autorkej výpovede, ktorá osciluje na osi subjektivity – objektivity výrazu, a to prostredníctvom reflexívnych zložiek, ktoré subjektivitu výrazu značne posilňujú (na čo v súvislosti s Rubigalovým básnickým cestopisom upozornila už Erika Brtáňová v štúdiu *Od dokumentárnosti k beletrizácii. Obraz Balkánu v staršej slovenskej literatúre, uverejnenej v časopise Slovenská literatúra* v roku 2018, ktorá je aj uvedená v zozname literatúry na konci monografie).

Kapitole *Jeden Konštantínopol, a predsa dva* dodáva rozmer (ne)ucelenosti aj komparácia už spomenutých textov s neskoršou tematizáciou Konštantínopola v diele Daniela Krmana mladšieho (*Itinerarium. Cestovný denník z rokov 1708 – 1709*) a Tripolisu v románe Jozefa Ignáca Bajzu *René mládenca príhody a skúsenosti* (1784 – 1785). Zvolené porovnanie síce dotvára celkový pohľad na opozície domáce – cudzie, domáce – známe, cudzie – neznáme, dobrovoľnosť – vynútenosť, no z názvu štúdie nie je celkom jasný zámer. Nedozevďáme sa, či ide o dve odlišné literárne spracovania cesty do Konštantínopola u P. Rubigala a J. Dernschwama, alebo si pod tým máme predstaviť dva odlišné umelecké prístupy – reálny (u P. Rubigala, J. Dernschwama a D. Krmana mladšieho) a fiktívny (u J. I. Bajzu). Táto nejasnosť do istej miery aktualizuje otázku o žánrovej iniciácii cestopisných a memoárových próz. Aj napriek tomu, že autori monografie sa sústredili viac-menej na sociálny rozmer fenoménu migrácie, komplexnejší po-

hľad by poskytlo striktnější vymedzenie žánrovej otázky (najmä v časti monografie zaoberajúcej sa staršou literatúrou), a to aj v kontexte vývinu prozaickej tvorby v slovenskej literatúre. Ak v období renesancie prevažovala, ako sa konštatuje v knihe, dokumentárna fikcia nad literárnosťou, kde miera estetického účinku je len akýmsi sprievodným javom, v opozícii Bajzovho románu je potom potrebné uvažovať aj nad samotným tematickým jadrom, kde dokumentárna fikcia je sprievodným javom pri estetickej intencionalite autora, ako o nej písal napríklad Pavol Markovič v stati *Žánrová iniciácia memoárových a cestopisných próz v slovenskej literatúre v období baroka* (2015).

Odlišný charakter má druhá kapitola monografie, koncentrujúca sa na „spomienkové a cestopisné zápisy nedobrovoľne putujúcich, ktorých životné príbehy sú pevne spojené s konfesionalne determinovanou komunitou slovenských protestantov“ (strana 37). Interpretáčny výskum je tu zameraný na diela Tobiáša Masníka, Jána Simonidesa, Juraja Lániho a D. Krmana mladšieho. V popredí je najmä opozícia dobrovoľnosti a nedobrovoľnosti a osobitne moment zmeny priestoru v putovaní. Nedobrovoľná migrácia (prenasledovanie, väznenie a návrat domov) ponúka širšie interpretačné možnosti vybraných diel. Nedochoádza však ku komparácii textov, ale k istému zovšeobecneniu odpovedí na otázky migrácie, personálnej témy, prežívania udalostí, štýlu písania a podobne. Žánrové vymedzenie textov je znova relatívne, v závere sú iba označené za „cestopisy utrpenia“, no okolnosti vplývajúce na takýto „spôsob“ poznávania sveta nie celkom korešpondujú s uvedeným žánrovým vymedzením. Podnetnejšia by azda bola konfrontácia interpretačných názorov napríklad s konštatovaniami už spomenutého P. Markoviča, ktorý o problematike žánrového určenia cestopisu v spojitosti najmä s textami J. Simonidesa a T. Masníka napísal, že „cestopisom môžu byť tieto prózy len v elementárnom, materiállovom zmysle – putovanie protagonistov akoby spĺňalo literu zákona, resp. technické označenie žánru textu za cestopis, ale nie jeho ducha. Žáner

cestopisu subsumuje nielen topos cesty, ale istý pozitívny, aktívny, relatívne optimistický vzťah subjektu a sveta. Väzeň a utečenec preto nie celkom zodpovedajú typu protagonistu v cestopise“ (Markovič, Pavol, 2015. *Žánrová iniciácia memoárových a cestopisných próz v slovenskej literatúre v období baroka*. *Slovenská literatúra*, roč. 62, č. 2, s. 141).

Kapitola *Na ceste do neznáma* sumarizuje podoby migrácie v slovenskej próze druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia, so sústredením na autorov postromantizmu a realizmu v jeho rôznych vývinových fázach až po nástup moderny (Gustáv Kazimír Zechenter Laskomerský, Ľudovít Kubáni, Terézia Vansová, Svetozár Hurban Vajanský, Martin Kukučín, Jozef Gregor Tajovský, Timrava, Martin Rázus). Pre slovenský cestopis romantického obdobia bolo príznačné reflektovanie národnej a slovanskej idey, posudzovanie cudzej krajiny a ľudí z ideologickej roviny. Názory na umenie, politiku či jazyk, vyvolané zážitkom iného prostredia, rozvíjali vo svojich cestopisoch aj spisovatelia, ktorí vstupovali do literatúry od polovice 19. storočia, ktorí však, na rozdiel od svojich žánrových predchodcov v rámci slovenskej literatúry, už boli slobodní vo výbere spôsobu i cieľa svojej cesty. Ich texty vznikali nielen s intenciou vzdelávať a informovať, no zároveň vyjadriť vlastné dojmy. Táto dôležitá súhra národno-motivačnej a cestovateľskej reflexie je však interpretačne načrtnutá len povrchovo alebo stojí celkom mimo pozornosti. Ako príklad možno uviesť T. Vansovú a jej prózu *Pani Georgiadesová na cestách* (1896 – 1897). Diskutabilné sú napríklad formulácia, že spisovateľka sa „snaží do žánru vniesť isté komické prvky, tak ako pred ňou Laskomerský, hoci jej humor je trochu křčovitý“ či označenie jej autorskej stratégie (keď opisom cesty do Prahy „poveruje“ rozprávačku Johanku Georgiadesovú) za „vtipný nápad“, ktorý „však nie je dotiahnutý do konca a tak ako humorný a jemne ironický nadhľad postupne ustupuje popisnosti a vlasteneckému pátosu, tak aj pani Georgiadesovú čoraz častejšie nahrádza Vansová“ (strana 56). Takéto zovšeobecňujúce tvrdenie však v istom zmysle

716 stráca výpovednú hodnotu vo svetle doterajších interpretačných záverov iných literárnych vedcov, napríklad Marcely Mikulovej, ktorá vo výbere jednoduchej rozprávačky Johanky vidí autorský zámer sprístupniť čitateľom prirodzený zmysel pre humor, urobiť text komunikatívnejším a takýmto nenúteným spôsobom vložiť do neho národnobuditeľské snahy, „ktoré tvoria skutočné jadro jej rozprávania a dávajú tomuto cestovaniu hlbší zmysel“ (Mikulová, Marcela, 2016. Slovenský cestopis na prelome 19. a 20. storočia. In Mikulová, Marcela – Taranenková, Ivana, ed. *Konfigurácie slovenského realizmu. Synopticko-pulzačný model kultúrneho javu*. Brno: Host, s. 312). V období realizmu a nastupujúcej literárnej moderny nastal posun vo vnímaní témy migrácie. Silnie akcent na sociálny aspekt a psychologické motivácie, prostredníctvom ktorých sa odkrývajú portréty ľudí, ktorí čelia nedobrovoľnej, vynútenej migrácii (pracovná migrácia, vystahovalectvo). Ide o „postupné prehľbovanie subjektívizácie a individualizácie výpovede, kde informačná rovina textu ustupuje jedinečnosti zážitku (pocitovej rovine). V súlade s nástupom modernizmu tak dochádza k postupnému zvnútorneniu výpovede – od poznávania sveta okolo seba k poznávaniu sveta v sebe“ (strana 62).

Literárnohistorické sondy dopĺňa pohľad na súčasnú literatúru zastúpenú takzvanou expatovskou prózou najmä po roku 2000, ktorá tvorí obsah záverečnej kapitoly *Niektoré hranice nemôžeš prekročiť*, v celku monografie interpretačne najsilnejšej časti, prinášajúcej nový pohľad na problém migrácie v aktuálnej slovenskej literatúre. Jej východisko tvoria diela umelecky stvárnajúce situácie, keď hlavné postavy opustia rodnú krajinu, a problematizujúce otázky psychickej a sociálnej adaptácie. Konkrétne ide o prózy trojice autoriek Ivany Dobrakovovej, Zusky Kepplovej a Svetlany Žuchovej, ktoré pretavujú svoje vlastné či odpozorované skúsenosti so životom v zahraničí do umeleckej výpovede, pričom programovo pracujú s aspektom nového, nepoznaného aj bytostne intímneho prostredia.

V prípade I. Dobrakovovej sa východisko-

vým interpretačným materiálom stali román *Bellevue* a zbierka poviedok *Toxo*, potvrdzujúce autorkino špecifické modelovanie témy cudzieho prostredia, ktoré významne určuje vnútorné prežívanie hlavných postáv. Výsledkom zovšeobecňujúcich zistení je spoločná téma všetkých próz – tematizácia inakosti, konflikty v intímnych vzťahoch, sociálna izolácia, intenzívne vnímanie vlastných návykov či výzoru, ktoré vychádzajú zo základnej premisy – snahy zapadnúť do cudzieho prostredia, ktorá však stroskotáva, hlavné postavy strácajú kontúry reálneho vnímania a prejavujú sa u nich seba-deštruktívne sklony. Pri transformácii modelu postavy u I. Dobrakovovej sa odkazuje na moment, že hoci jej postavy z rôznych diel majú rozličné mená, priestorové určenie či diferentné názory, netvorí autonómne identity, ale vytvárajú heterogénny život jedného modelu postavy, jeho životného cyklu, ktorý sa (ne)končí návratom domov: „Kruh sa uzatvára a postavy, ktoré pocítovali v cudzine smútok **za** domovom, pocítujú teraz smútok **naď** domovom“ (strana 98). Rozdiel v umeleckom zobrazení témy migrácie u I. Dobrakovovej a Z. Kepplovej (*Buchty švabachom*) tvorí najmä výraznejší psychický ponor, a to prostredníctvom nosných motívov migrácie, miešania kultúr, konzumnej spoločnosti, neschopnosti komunikovať, zakotviť a viazať sa. Hlavnými hrdinami poviedok Z. Kepplovej sú „mileniáli“, ktorí využívajú všetky možnosti otvoreného a globalizovaného sveta. Takisto u Kepplovej sa pút hrdinov zväčša končí návratom domov spojeným s pocitom osamelosti, frustrácie, pretože domov nenachádzajú taký, aký ho zanechali. S. Žuchová prináša do spektra výskumnej autorskej vzorky ďalšie interpretačné podnety, cez tematizovanie „cudzieho v cudzom“, keď sa cudzinci ocitajú v cudzom prostredí. Aj v jej tvorbe sú prítomné opakujúce sa motívy vykořenenia, nostalgie, odcudzenia, izolácie či neschopnosti zaradiť sa do cudzieho priestoru. V tejto kapitole však chýba detailnejšia diferenciácia autorských poetík, miestami preváži pocit opakujúcich sa, návratných konštatovaní, bez citlivejšej komparácie skúmaných próz,

akú urobil napríklad Radoslav Passia v štúdiu Domov, cesta, seba porozumenie (*Slovenská literatúra*, roč. 55, 2008, č. 4, s. 295-306), ktorá je síce v monografii uvedená v zozname literatúry, no jej zistenia neboli výraznejšie využité.

Publikácia *Hranice okolo nás a v nás. Literárne podoby migrácie v slovenskej literatúre* spracováva aktuálnu tému a v mnohom invenčne rozširuje možnosti prístupu k nej. Pri komplexnom pohľade na knižku je však škoda, že autori nejdú v interpretáciách „za hranicu“ textu, čitateľ sa často stretne iba s prerozprávaným príbehom bez hlbšej analýzy či so závermi, ktoré sa opakujú. Možno by bolo prínosnejšie pracovať s užšou textovou vzorkou a sústrediť sa

na detailnejší ponor do poetiky skúmaných literárnych textov, aby boli odhalené všetky nuansy, ktoré špecifikujú a diferencujú spôsoby umeleckého stvárnenia témy migrácie. Autori monografie tiež mohli aktívnejšie pracovať s pomerne širokým registrom parciálnych vedeckých štúdií, čo by im umožnilo porovnávať svoje závery s výskumom iných literárnych vedcov. Takto sa ponúknuté interpretácie môžu niekedy javiť ako uzavreté do seba a viac recepcné ako metodologicky prehĺbené.

Text je výstupom grantového projektu APVV-19-0244 *Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. Ján Gbúr, CSc. Doba riešenia: 2020 – 2024.

PaedDr. Lívia Barnišinová, PhD.
Filozofická fakulta UPJŠ
Šrobárova 2
040 01 Košice
Slovenská republika
E-mail: livia.barnisinova@upjs.sk